

ФРАЗЕОЛОГИЗМИ С НАЗИВИМА ЈЕСТИВОГ БИЉА¹

САЖЕТАК

У овом раду посматрају се фразеологизми у српском језику у чији састав улази назив неког јестивог биља, а под тим подразумевамо воће, поврће, житарице, зачинске и друге биљке које човек користи у исхрани. О томе колико важно место у животу човека заузимају овакве биљке сведочи честа употреба њихових назива у фразеологизмима. Пажња је усмерена на њихов лексички састав и значење. Анализа показује да ови фразеологизми носе негативну конотацију знатно чешће него позитивну и да се у највећем броју случајева односе на физички изглед и особине човека, те на различите појаве у друштву.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: фразеологија, називи јестивог биља, воћа, поврћа.

1. Увод

Иако у литератури нема јединствене дефиниције фразеологизма, може се издвојити неколико његових релевантних особина: 1. репродуктивност, која подразумева да се појављује у готовом облику, као чврста веза речи устаљена дугом употребом; 2. формално устројство, које се огледа у нерашчлањивом скупу речи од којих су барем две пунозначне; 3. идиоматичност односно промена семантике барем једног члана фразеологизма, тако да значење датог фразеологизма никада не одговара збиру значења његових чланова; 4. уклапање у контекст – фразеологизам се у реченици појављује као њен прости члан, а не као скуп речи који гради сопствени текст (Matešić 1982: VI). Овим језичким јединицама може се приступити с различитих аспеката. У овом раду пажња је

¹ Овај чланак је прерађена и скраћена верзија мастерског рада одбрањеног јуна 2012. године на Филозофском факултету у Новом Саду пред комисијом: доц. др Гордана Штрбац (ментор), проф. др Владислава Ружић, доц. др Душанка Вујовић.

усмерена на њихов лексички састав и значење.

Анализирани су фразеологизми који у свом саставу имају назив јестивог биља у које спадају воће, поврће, житарице или друге биљке које се користе у исхрани људи. Ексерципирано је сто седам различитих фразеологизама из *Frazeološkog rječnika hrvatskoga ili srpskog jezika* Јосипа Матешаћа, *Речника српског језика* Матице српске (РСЈ) и *Фразеолошког речника српскохрватског језика* Јована Кашића, Владиславе Петровић, Јожефа Вајде, Ђерђа Папа и Ирен Ланц. Из наведених речника је, уз саме фразеологизме, преузето и њихово значење, које је затим додатно објашњено. Циљ је да се утврди учесталост појављивања назива јестивог биља у фразеологизмима српског језика, њихово значење и начин на који се оно развило.

2. Семантичка анализа фразеологизама

2.1. Фразеологизми с називима воћа

2.1.1. У *Малом речнику традиционалних симбола* каже се да је *воће* „симбол бесмртности, есенције, врхунца једног стања и семена следећег. Плод дрвета страсти је приврженост свету. Плод дрвета спознаје је пад у грех. Плод дрвета живота је бесмртност” (Лампић 1999: 112). У фразеологији српског језика не видимо све ове плодове. Ипак, препознатљив је онај који има најнегативније значење – пад у грех. Тај плод језик је сачувао у фразеологизму *зобрањено воће*, који има широку употребу у свакодневном говору савременог човека, а вуче корене из давнина. *Зобрањено воће* представља оно што се воли, а не сме се уживати.² Реч је о интернационализму који постоји још од времена

² Сва значења фразеологизама навођена су према *Frazeološkom rječniku hrvatskoga ili srpskog jezika* Јосипа Матешаћа или према *Речнику српског језика* Матице српске. Додатно објашњење значења неких фразеологизама дато је према књизи Милана Шипке *Зашто се каже* или према књизи Драгане Мршевић Радовић *Фразеологија и национална култура*.

примања хришћанства. Воће, које се помиње у овом фразеологизму, првенствено се односи на јабуку, коју су, према хришћанском учењу, Адам и Ева пробали упркос забрани, а што је за последицу имало изгнање из раја. Сходно томе, *јабука* представља симбол искушења и прародитељског греха. Занимљиво је да у источњачким, нехришћанским културама ова јабука није позната, иако постоје приче веома сличне овој о Адаму и Еви и изгнању из раја. У различитим оријенталним традицијама на месту јабуке са дрвета познања добра и зла стајале су *смоква*, *дуња* или *нар* (Бидерман 2004: 128). Нашој култури, међутим, нису познати фразеологизми који се везују за хришћанско учење а који у свом саставу имају ове речи.

2.1.2. С друге стране, за *јабуку* се везују и многи други фразеологизми у српском језику. *Зеленом јабуком* назива се девојка недорасла за удају или момак неспреман за женидбу – они, дакле, који су још увек млади и неискусни. Ако се за девојку каже да је *примила* (*узела*) *јабуку*, то значи да је она пристала на удају, да је испрошена. У многим културама давање јабуке представља симбол изјаве љубави или макар доказивања пријатељства (Лампић 1999: 48; Чајкановић 1994: 92). Ако се пак веридба раскине, народ ће употребити фразеологизам *бацити јабуку*. За момка који се добро оженио каже се да му је *пала* (*златна*) *јабука у крило*. Сви наведени фразеологизми имају две заједничке компоненте – лексему *јабука* у свом саставу и семантику везану за свадбене обичаје. И премда јабука, према народном веровању, може имати везе и са доњим светом (Чајкановић 1994: 93), у српској фразеологији не постоје примери који то поткрепљују. Међутим, постоје фразеологизми другачијих значења који садрже реч *јабука*.

Ако за неког кажемо да је *као јабука*, сматрамо да је врло, изузетно леп. Постоје и варијације овог фразеологизма: прво, *здрав као јабука*, *једар као јабука* – што би значило да је неко изузетног здравља, и друго, *као црвена (румена, златна) јабука* – што се односи на неког лепог,

здравог и јаког. Иако форма овог фразеологизма варира, значење се не мења. Оно се може довести у везу и са једним грчким митом према коме је „богиња земље Геа поклонила Хери јабуку као симбол плодности, а поводом њеног венчања са Зевсом” (Бидерман 2004: 128).

Следећи фразеологизам везан за јабуку односи се на некога ко се упушта у ризичан и неизванстан, мучан и неугодан посао или узима да ради неки посао преко воље. За такву особу ћемо рећи да је *загризла (у) киселу јабуку*.

За сестре или браћу који су веома слични кажемо да личе као две половине јабуке једна другој, тачније, они су *као да си јабуку располовио*. Једна располовљена јабука, подразумева се, има две једнаке половине које се савршено спајају. Управо у вези с њеним обликом у *Речнику симбола* наводи се да јабука „захваљујући свом скоро савршеном облику кугле делује као космички симбол, због чега цареви и краљеви, поред жезла, у рукама држе и ‘царску јабуку’, која представља свет” (Бидерман 2004: 128–129). Овде видимо савршенство, једну идеалну слику. С друге стране, слика која ће нам се створити пред очима када чујемо да је неко некоме *дао јабуку за јабуку* биће далеко од идеалног – то значи да је неко некоме на ружан поступак или реч одговорио истом мером, да се реванширао.

Када смо већ код свађе и узвраћања, морамо поменути фразеологизам *јабука раздора*, пореклом из грчке митологије, који обележава ‘узрок, повод или разлог свађе, спора, сукоба’. Према миту (Шипка 2009), зла богиња Ерида завадила је богиње Херу, Атenu и Афродиту бацивши међу њих златну јабуку са натписом „Најлепшој“. У том спору Парис је пресудио у корист Афродите, која му је обећала љубав најлепше жене на свету, и тиме изазвао гнев друге две богиње. Отмица Хелене изазвала је, даље, Тројански рат. „Праузрок тог великог сукоба била је, како смо видели, Еридина златна јабука или *јабука раздора*” (Шипка 2009: 11–13).

Напоследку, ту је још један фразеологизам са речју *јабука* који има ироничан призвук – *када јавор јабукама роди*. Он носи недвосмислену поруку: ‘никада’. Дуговечно дрвеће, у које спада и јавор, сматра се дрвећем живота. Плодови таквог дрвета, тзв. јабуке подмлађивања, дају се митском јунаку да се ојача његова животна снага и плодност. Те јабуке, међутим, треба чекати. Према хришћанском учењу, оне ће доћи када на земљи буде други рај. Поставља се питање да ли је значење овог фразеологизма мотивисано дугим чекањем тог обећаног раја или изгубљеном надом да ће се до њега доћи (Мршевић Радовић 2008: 63–65).

2.1.3. Сличну конструкцију а идентичну поруку видимо и у фразеологизму *кад на врби роди грожђе*. Врба се, као дводомно дрво, често показује као неплодна. У једној етиолошкој скаски каже се да је врба неплодна јер је проклета, а проклета је зато што је једном, када је Исус гонио ђавола, показала ђаволу куда да иде да би се спасао. Према хришћанском веровању, свако дрво ће бити плодно када наступе рајска времена. Међутим, то је резервисано за далеку будућност. Зато данас ови, такозвани, „воћеродни” модели фразеологизама (*кад на врби роди грожђе, када јавор јабукама роди*) имају, у најбољем случају, значење ‘у далекој, али извесној будућности’, мада много чешће значе – ‘никада’ (Мршевић Радовић 2008: 68–69).³

Грожђе је воће које добро успева на нашим просторима и које је укусно, док је његова примена широка. Језик се, међутим, осврће само на неке особине грожђа које нам у ванјезичкој стварности вероватно не би прве привукле пажњу. На пример, кисело грожђе би нас свакако мање заинтересовало него слатко, зрело грожђе. Али језик „памти” управо ову особину грожђа, киселост, и то због старе басне о лисици која је, не могавши да дохвати грожђе, изјавила да га ионако не жели јер је кисело.

³ Ситуација је готово иста код фразеологизама *чекати крушке на врби* и *од тог жита нема брашна*, а о њима ће бити речи у наставку рада.

Ова басна је сажета у фразеологизам *кисело грозђе* који се и данас често употребљава за нешто што је тешко постићи или је чак недостижно, неостварљиво. Такве ствари се често ниподаштавају, да би се ублажила немоћ онога који покушава а не успева.

Фразеологизам *наћи се у не(о)браном грозђу* казује о незгодној и непријатној ситуацији у којој се неко нашао и није сигуран како би могао разрешити ту ситуацију на прави начин. Његово значење се везује за причу о крадљивцима грозђа који су се били нашли у неприлици када су их чувари винограда нашли и претукли у још необраном грозђу (Шипка 2009: 232).

Сматра се да свеже воће има велику хранљиву вредност и да је извор витамина. На суво воће се гледа скептично: да ли оно задржава витамине и хранљиве материје или их заједно са свежином губи? Вероватно је у вези са овим настао и фразеологизам *отпремити (отправити)* кога у суво грозђе који има значење ‘упропастити кога’.

Занимљиво је приметити да у српском језику нема фразеологизама који помињу грозђе као сировину од које се добија вино. Чак се и у хришћанској иконографији грозђе и вино заједно приказују, и то у вези са крвљу. Наиме, Христос се, као жртвено јагње Божје, понекад приказује између два грозда. С једне стране, грозђе носи симболику жртвовања, а с друге, оно је вино живота, симбол бесмртности (Лампић 1999: 42).

2.1.4. Постоје само два фразеологизма у чији састав улази фитоним *јагода*: *као грлом у јагоде* и *као була у јагоде*. Они указују на непромишљену особу, на некога ко започиње некакву радњу, иако за њу није спреман.

2.1.5. Фразеологизам *није добро (заједно) с ким трешње јести* указује на неког ко нас може довести у опасност. Наиме, њиме се жели рећи да се није добро упуштати с неким у какву радњу, да је то опасно. Занимљиво је приметити да је ово једини фразеологизам који је у вези с фитонимом *трешња* и да он има изразито негативно, чак злослутно

значење, што не очекујемо с обзиром на то да су трешње укусно воће примамљивог изгледа. С друге стране, можда управо у томе и јесте ствар: опасност обично и вреба из потаје и крије се тамо где га најмање очекујемо.

2.1.6. У извесном броју фразеологизама појављује се лексема *крушка*. Када неко за себе (или за другог) каже да *није пао с крушке*, то значи да није луд и наиван. Супротно томе, ако се за неког каже да се понаша *као да је пао с крушке*, то значи да је он сметен, смушен, неразборит и непромишљен. Али, зашто је у овом фразеологизму баш крушка, а не нека друга воћка? Милан Шипка нам, позивајући се на Веселина Чајкановића, даје објашњење: Словени крушку, за разлику од јабуке, сматрају злим дрветом, дрветом злих демона. Под крушком се скупљају ђаволи, а на њој живе вештице. „Иако је крушка, по Чајкановићу, ‘у старој религији, извесно, имала бољи углед и чак уживала извештан култ’, за шта се наводе и бројни примери, наш народ ју је углавном доживљавао као ‘зло дрво’ на коме се окупљају демони, ђаволи, вештице и друга зла чудовишта, па чак и сама Смрт. Зато је оне који би се случајно нашли у том друштву, на крушци, па пали с ње, народ сматрао лудим, глупим, неразборитим и сл.” (Шипка 2009: 108-110). Тако је настао фразеологизам *одговарати као с крушке* у значењу ‘нељубазно и набусито одговарати’.

Како потврђују примери, у фразеологији српског језика крушка никада није зрела, једра или сочна, она је само гњила. Ако је нешто дато у изобиљу, ако постоји велик број нечега, рећи ћемо да тога има *као крушака* или, још пре, *као гњилих крушака*. Може се за нешто рећи да је *пало као гњила крушка*. Према речницима, овај фразеологизам се користи када се жели указати на то да је неки град освојен, заузет или покорен односно да је неки народ отеран или власт смењена олако, без муке и отпора. То је, дакле, нешто што лако, брзо и у великом броју пада. А ако нешто купимо или хватимо с великом лакоћом, то можемо

исказати фразеологизмом *купити (нешто) као крушке*.

У многим културама, због свог изгледа који подсећа на женску фигуру са широком карлицом, крушка важи за симбол плодности (Бидерман 2004: 185). Према наведеним фразеологизмима видимо да је ову особину крушке наш језик сасвим занемарио.

Ваља споменути још један „воћеродни” израз, овог пута у вези са лексемом *крушка*. Фразеологизам *чекати крушке на врби* означава чекање нечега што се не може остварити.

2.1.7. У нашој традицији нема ни трага симболици коју дуд носи у неким другим традицијама. Наиме, негде га сматрају симболом живота – бела, црвена и црна боја дуда представљају целокупан живот: детињство, зрело доба и старост. Такође, дуд може представљати симбол несрећне љубави (код Грка) или може служити за одбрану од сила таме (код Кинеза) (Лампић 1999: 34). Фразеологизам *обесити (окачити)* некога, нешто о дуд указује на човека или на ствар коју смо потпуно заборавили, сасвим занемарили и запоставили.

2.1.8. Библијског је порекла фразеологизам *смоквин лист*, који означава ‘предмет за покривање полних органа’, али и „оно чиме се покрива каква срамота, средство за прикривање (лажног) стида” (Шипка 2009: 63). Он се везује за причу о Адаму и Еви, који су загризли плод јабуке са забрањеног дрвета познања добра и зла, због чега су спознали да су голи. „Смоквин лист је, по Библији, била прва одећа којом су Адам и Ева, кад су стекли способност разликовања добра и зла и спознали стид, прекрили ‘срамотне’ делове свога тела” (Шипка 2009: 63). У вези с њим је и фразеологизам *показати коме смокву* који, сасвим логично, значи ‘наругати се коме’.

2.1.9. Извори показују да има врло мало фразеологизама који у свом саставу имају лексему *шљива*. Ту је, на пример, фразеологизам *враћати шљиве за брашно*, којим се жели указати на узвраћање истом мером, на враћање мило за драго.

О дугој традицији печења ракије од шљива говоре и фразеологизми *бити накићен (ударен) шљивовом граном*, који значи ‘бити пијан’ и *накитити се шљивовом граном*, што значи ‘опити се, напити се’.

Речник симбола нас подсећа да се цветови шљиве појављују пре него што се дрво прекрије лишћем, што у источној Азији симболизује рану девојачку младост. У нашој култури нема изреке која носи овакву симболику. Пре бисмо шљиву укалупили у, ближу нам, немачку културу и изреку *када на Духове роди шљива*, што значи исто што и *кад на врби роди грожђе* (Бидерман 2004: 390).

2.1.10. Познато је неколико фразеологизама у чијем је саставу лексема *орех*. Најпре, ту је фразеологизам *не би неко некоме ни орех из руку узео*, који указује на то да се неко некоме гади због неуредности и прљавштине.

Карактеристичан изглед и чврстина ораха били су од пресудног значаја и за настајање фразеологизма *тврди орех* и нешто друкчије варијанте – *загрести у тврди орех*. Према речницима, *тврди орех* односи се на тежак, несавладив проблем, или на онога кога је тешко савладати, покорити, придобити. *Загрести у тврди орех* значи ‘започети или преузети на себе неку тешку ствар’. У *Речнику симбола* наводи се да „симболика у смислу додатног скривеног сексуалног значења произилази из обичаја да се као свадбени поклон дарују ораси, као и обичаја [...] да се новопечени супружници засипају орасима (данас скоро свуда пиринчем)” (Бидерман 2004: 269).

Ако се савлада тврда љуска ораха, долази се до укусног плода. А када је плод једном освојен, љуска, његова заштита, постаје безвредна. Управо на ту бесадржајност и безвредност нечега указује и фразеологизам *кора без ораха*. Постоји још један фразеологизам везан управо за љуску ораха – *сабити* кога у *орехову љуску*. Постоји веровање да демона треба сатерати у орехову љуску, да се он на тај начин може победити. Вероватно

је тако и настао овај фразеологизам са значењем ‘престрашити кога (као демона) сатерујући га у сужен простор’ или ‘надмудрити противника пре духовним него физичким моћима’ (Мршевић Радовић 2008: 143–144). Јеврејска култура пореди љуску ораха са библијским списима: тврда орахова љуска крије укусан плод, а библијски списи историјске чињенице, симболе и мистерије. Орах се доводи у везу и са свеукупним хришћанским учењем: омотач представља Христово месо с горчином патње, а језгро слатке унутрашњости – Божју промисао (Бидерман 2004: 269).

2.1.11. Малобројни су фразеологизми који у свом саставу имају назив неког јужног воћа. *Лимун* се, на пример, помиње у три контекста. Ако за некога кажемо да *чека лимун* или да *хоће лимун*, то значи да је он неодлучан, да оклева или да чека да буде замољен за нешто. Фразеологизам *жут као лимун* указује на нечију исцрпљеност, болест или испијеност. За овакву особу се може рећи и да је *као исцеђен лимун*. Фразеологизам *жут као лимун* у најбољем случају указује само на интензитет боје нечега, на нешто веома жуто.

2.2. Фразеологизми с називима поврћа

2.2.1. Вероватно је због специфичне ароматичности лука назив ове махунарке постао саставни део многих фразеологизама. „У општем смислу, лук важи као симбол који упућује на тешкоће живота, али га људи површно презиру” (Бидерман 2004: 211).

Један од свакако најпознатијих фразеологизама у вези с луком јесте *ни лук јео ни лук(ом) мирисао*, а односи се на оног који нема везе с нечим, који ни на који начин није уплетен и умешан у одређену радњу, разговор или слично, односно на оног који се прави невешт као да ништа није било, као да нема никакве везе са ружном ствари у којој је учествовао.

Фразеологизам *туцати коме лук на глави* значи мучити кога,

досађивати коме, зановетати. Иако је лук корисно поврће широке примене, љуштење лука је мучно за наш нос, а посебно за наше очи. Поткрепљен овим искуством настао је фразеологизам *бити с ким као лук и очи*, који, сасвим логично, значи ‘не трпети се, не слагати се, не подносити се, живети у непријатељству с ким’. А за оно што нам је сасвим безвредно и безначајно, што сматрамо празном причом и којештаријом, рећи ћемо да је *лук и вода*. Фразеологизам *лук ти у очи* служи као вербална заштита од урока и каже се ономе који се некоме или нечему превише диви.

Мирис лука сматра се и делотворним одбрамбеним средством против вампира, а народна медицина користи лук за лечење водене болести, затвора, скорбута, импотенције, као средство против опадања косе и сметњи у варењу. Па ипак, упркос својој одавно познатој вишеструкој намени, лук се у ранијим временима везивао само за ниже слојеве народа, док је племство одбијало да има икаквог додира с поврћем тако неподношљивог мириса (Бидерман 2004: 210–211).

Напоследку, ту је и фразеологизам *ударио тук на лук*, који се користи да означи сукоб два једнако тврдоглава и јака противника. Он се, а још пре његова краћа варијанта *тук на лук*, може семантички довести у везу са фразеологизмима *дати јабуку за јабуку* и *враћати шљиве за брашно* – он означава узвраћање истом мером, једнако снажним или суровим начином.

2.2.2. Две су варијанте истог фразеологизма с лексемом *купус* у свом саставу: *дати јарцу да чува купус* и *дати кози да чува купус*. Матешкић (1982: 211, 286) прави минималну разлику међу њима: *дати јарцу да чува купус* значи ‘лакомислено поверити нешто неповерљивом човеку’, а *дати кози да чува купус* значи, поново, ‘лакомислено поверити нешто неповерљивом човеку’, али и ‘упропастити нешто’. Козе и купус обједињени су у још једном фразеологизму: *и купус спасти и козе*. Њиме се жели указати на некога ко жели да нахрани, задовољи две противничке стране.

Подгрејаним купусом се сматра она ствар која је сваком позната, нешто што већ сви знају.

Можда најнегативније обојен од свих фразеологизама који су били изнети у овом раду или о којима ће тек бити речи, јесте *бити (млатити, тући) кога као вола у купусу*. Његово значење је недвосмислено, а исход извештан – ‘немилосрдно тући (или изударати) кога’.

2.2.3. Немогуће је не приметити бројну надмоћ фразеологизама који имају негативно значење над оним с позитивном семантиком. Тако, за разлику од фразеологизма *као румена јабука*, који има позитивну конотацију, *црвен као паприка* описује нечије емотивно стање – црвенило онога који је веома узбуђен због нечега или, још пре, веома љут. А ако желимо да нагласимо нечији гнев, нећемо се позивати на боју паприке, већ на њен укус. Онај ко је *љут као паприка* изузетно је љут, гневан, чак разјарен.

2.2.4. *Киселим краставцима* називамо нешто за шта сматрамо да је глупост, неозбиљна ствар. У вези с тим, *продавати киселе краставце* значи ‘продавати глупости’, односно, ‘обмањивати кога’.

Фразеологизам *бостанџији краставце продавати* значи ‘учити нешто онога који то много боље зна’. Ако је позната чињеница да у бостан спадају лубенице и диње, никако краставци, можемо се запитати како су се уопште бостанџија и краставци нашли у истом фразеологизму? Можда то има везе са чињеницом да је некада постојао јаничарски род војске који је у почетку имао дужност да се брине о царским баштама у којима је, претпостављамо, поред бостана било и краставаца (Клајн, Шипка 2008: 234). Али, исто тако, могуће је да је краставац народски стављен у ред бостана јер и он, као и бостан, расте на врежи, лози која се шири по земљи.

2.2.5. На врежи расте још једно поврће – *тиква*. Лексема *тиква*, односно *бундева*, саставни је део бројних фразеологизама. Штавише, на основу примера који ће бити наведени, видећемо да је ово поврће

најзаступљеније у фразеологији српског језика. Занимљиво је напоменути да од свих забележених фразеологизама који садрже управо реч *тиква* ниједан нема позитивну конотацију – сви указују на нешто изразито лоше. Тако, на пример, за умишљену особу малограђанског начина живота и схватања рећи ћемо да је *покондирена тиква*. *Надувеном* или *надуваном тиквом* назваћемо особу коју сматрамо надутом, охолом и пуном себе, док ћемо за неког кога сматрамо празноглавцем и неспособњаковићем рећи да је *празна тиква*.

Свако ко је видео приказ тикве која пада, зна какав неред за њом остаје. Управо је тако и са пријатељством које се раскине. Када једном настане свађа, сакупљање делића оног старог, великог другарства равно је сакупљању делова размрскане тикве. Тако и долазимо до фразеологизма *пуче тиква*, који означава почетак свађе и крај пријатељства.

Садити с ким *тикве* значи ‘удружити се ким, обично с лошом особом’.⁴ Веома је сличан и фразеологизам *садити с врагом тикве*, којим се указује на неки већ свршен чин с лошим исходом. Овај фразеологизам у непосредној је вези с пословицом *Ко с ђаволом тикве сади о главу му се лупају*.

Фразеологизам *сабити* кога у *тикву* синонимичан је оном *сабити* кога у *орахову љуску* – ‘јачко застрашити кога, потпуно надвладати кога’.

У прошлости су тикве издубљиване, сушене и коришћене као посуде, при чему је свака имала своју улогу – у једној се држала вода, у другој ракија, док су оне мање служиле као чаше. Фразеологизам *трпати све у једну тикву* указује управо на непромишљено и неразумно мешање и на немогућност разликовања неких апстрактних појава и појмова. На овом примеру јасно видимо како нека стварна, физичка карактеристика одређене реалије прелази у домен апстрактног.

⁴ Значењски је веома сличан фразеологизму *није добро (заједно) с ким трешиње јести*.

Напоследку, ту је фразеологизам *дувати у исту тикву* с ким, који значи ‘слагати се у мишљењима и поступцима с ким’. И он увек носи негативну конотацију.

Пронађен је само један пример у коме се ово поврће назива својим другим именом – *бундева*,⁵ али без обзира на то, његова негативна обојеност остаје. Фразеологизам (*ићи*) *као преко бундева* указује на нешто што се одвија без реда, нескладно. Бундева је за Римљане била симбол глупости, празноглавости, лудила. У кинеској култури ово поврће носи знатно повољнију симболику – семе бундеве сматрало се семеном бесмртности (Лампић 1999: 22).

2.2.6. Гледано из угла ботанике, лубенице и диње (обједињене називом *бостан*) спадају у породицу тикава. Све три речи – *бостан*, *лубеница*, *диња*, саставни су део израза. Ако за некога кажемо да је *обрао (зелен) бостан*, значи да је тај урадио посао како не треба или да ће, из неког разлога, настрадати, пропасти, наћи се у лошем положају. Истоветног је значења, али знатно ређи у употреби и фразеологизам *обрати лубенице*. За *дињу* везујемо фразеологизам *шта зна свиња шта је диња*, који се односи на особу која не зна да цени оно што је вредно, лепо, квалитетно.

2.2.7. За онога ко је сиромашан, без игде ичега може се рећи да је *го као репа*. Са репом се пореди и особа без знатнијег порекла и имена, скоројевић, и то у фразеологизму *репа без корена*. Семантички гледано, и ротква, као и репа, указује на нешто што се не цени, на неповољне особине. *Ротквиним сином* назива се неко ко је кукавица и страшљивац.

2.2.8. У ред коренастог поврћа, поред роткве и репе, спада и рен. Ако кажемо да је неко неком *натро рена под нос*, то значи да је неко изгрдио или укорио кога, рекао му врло неугодне ствари, да је псовао кога или пребацио коме шта. Фразеологизам *волети кога као очи рена*

⁵ Нису познати фразеологизми у којима се тиква назива *лудајом* или *дулеком*.

значи ‘не подносити, не трпети кога, мрзети кога’.

2.2.9. И најзад, ту је и један једини фразеологизам који у свом саставу има реч *кромпир* – *утрпати* (*увалити*) неке *врѹћ кромпир у руке*. Њега ћемо употребити да бисмо објаснили да је неки неугодан проблем, нека неугодна, непријатна обавеза препуштена другом да је решава.

2.3. Фразеологизми с називима осталог јестивог биља

2.3.1. Када је реч о називима житарица, у фразеологији српског језика може се приметити једна необична појава: у њој су заступљени само фразеологизми у чијем је саставу лексема *пшеница* односно *жито*. С обзиром на квалитет и широку примену ове биљке, можда ипак не би требало да будемо изненађени.

На то колико је жито корисно указује нам фразеологизам *одвајати кукољ од жита* (*пшенице, доброг зрна*), који је утемељен у Библији, а значи ‘одвајати лоше и штетно од доброг и корисног’. Коров по имену кукољ симболизује нешто лоше, док је пшеница оно добро што треба чувати. Ове две биљке језик је спојио у још једном фразеологизму: *ишчупати с кукољем жито* (*пшеницу*) – ‘искоренити, уништити с лошим добро и корисно’. У *Малом речнику традиционалних симбола* наводи се да жито симболизује плодност земље и буђење живота. У хришћанској традицији жито, такође, симболизује нешто добро и позитивно – Христово тело (Лампић 1999: 168–169). Учење каже да је Христ страдао ради спасења људи. Ако је пшеница симбол тела Христовог, а он сам – жртва, онда нам је јасно зашто се пшеница често доводи у везу са чином жртвовања (Чајкановић 1994: 169).

Жито, међутим, нема увек позитивну конотацију. Како ни у природи није свако жито добро – није једнаког квалитета и истог приноса, те од неког жита можемо очекивати више, а од другог мање – тако је и у другим сегментима стварности, што преноси фразеологизам

од тог жита нема брашна.

Ваља поменути и фразеологизам *радити шта испод жита*, који има значење ‘радити потајно’. Ако пшеница добро роди, заиста је немогуће видети шта се дешава у подножју стабљика. А народ верује да не може бити добро ништа што се ради тајно. У вези са житом мора се рећи још једна ствар: „Један од знакова да долази смак света биће у томе што ће на земљи нестати пшенице” (Чајкановић 1994: 170).

2.3.2. Осим воћа, поврћа и житарица, за прехрану се користе и друге биљке. У овом раду ће све те биљке бити посматране заједно, без обзира на породицу којој припадају, јер је за ово истраживање релевантно то да се одређена биљка употребљава у исхрани људи и да у српском језику постоје фразеологизми у чији састав улази њен назив.

Историјски гледано, пасуљ је увек био доступан свима, и онима најсиромашнијима. Језик нам то доказује: сачувао је фразеологизам *одрасти на пасуљу*, који значи, просто, одрасти у сиромаштву.

Језик је сведок и једног обичаја. Наиме, православци на Бадњи дан посте. Тог дана једе се, између осталог, пасуљ припремљен на посебан начин. Божић је мрсан дан, када и сиромаси у оквиру својих могућности припремају најбоље јело. Тада се, налажу обичаји из давнина, једе добро месо и бели хлеб, а пије најбоље вино. Јефтином и доступном пасуљу није место на божићној трпези. Зато се и за нешто што нечему никако не пристаје, не одговара, каже да *иде као пасуљ на Божић*. Не би било лоше поменути да на другој страни земаљске кугле, у јапанским народним веровањима, пасуљ носи посве другачију симболику: због свог богатог семеног приноса, он представља плодност и богатство (Бидерман 2004: 288). И док једни мрзе доступност овог поврћа и маштају да једу нешто друго, нешто што слабије успева и што је, баш зато, резервисано само за богате, други славе способност пасуља да расте брзо и у великим количинама, славе његову плодност и моле се да и они буду отпорни и плодни попут пасуља.

Назив овог поврћа у саставу је још једног фразеологизма: *просто као пасуљ*. Њиме се означава нешто врло лако и једноставно.

2.3.3. Постоји још једна махунарка чији се назив користи у већем броју фразеологизама. То је *боб*.

Фразеологизми који у свом саставу имају ову лексему углавном указују на нешто што се не цени и не подржава, нешто што нема вредност. То видимо у фразеологизму *бацати боб о зид / о стену*, који значи ‘радити нешто сасвим узалуд’. Ако за некога кажемо да *не ваља (не вреди) ни шиљива (пишива, пушљива, шупља) боба* или да *не вреди ни пола боба*, то даје јасну поруку: он не ваља, не вреди баш ништа, апсолутно је без вредности. Безвредном сматрамо и реалију на коју упућује фразеологизам *дати (давати, продавати) нешто за боб и грашак*.⁶ Насупрот томе, кад кажемо да нечег има *као малог боба*, тиме указујемо на мноштво и вредност.

Следећи фразеологизам може се исказати на два начина: у краћој форми – *казати бобу боб* или у дужој – *казати бобу боб, а попу поп*. Значење је истоветно: ‘рећи истину отворено, без увијања, назвати ствар правим именом’. Сличног је лексемског састава и фразеологизам *знати шта је поп, а шта боб*. Њиме се обележава могућност разликовања, способност да се схвати шта је шта и ко је ко. Занимљиво је да је језик двапут спојио речи *боб* и *поп*, које нису ни у каквој значењској вези, али имају гласовну сличност, што доприноси лакшем усвајању. Да је уместо речи *поп* употребљена, на пример, реч *свештеник*, наведени фразеологизми не би били толико звучни и вероватно се не би толико дуго задржали у језику.

2.3.4. Свега је један фразеологизам који у свом саставу има лексему *сочиво*. Када се нешто прода за мале паре, каже се да је то *дато за чинију сочива*.

2.3.5. У овој категорији највише је примера са речју *мак*. Цвет

⁶ Ово је уједно и једини фразеологизам у коме се помиње *грашак*.

мака (познат и као булка) јарко је црвене боје. У вези с тим настали су фразеологизми *бити црвен као мак* и *поцрвенети као мак*. Док је значење првог израза сасвим прозирно (односи се, наравно, на нешто што је врло црвено), други израз носи и скривену информацију. Наиме, када за некога кажемо да је *поцрвенео као мак*, јасно нам је да га је облило руменило, али оно настаје услед стида и nelaгодности.

Док је, као што се види, за цвет мака карактеристична боја, за његов плод карактеристична је величина. Чаура мака пуна је ситних црних зрна која дају допринос исхрани, али и фразеологији. Свака домаћица је барем некада проклињала танак конач који никако неће да прође кроз малено иглено уво. А замислите сада тај исти танки конач и сићушно зрно мака које треба повлачити дужином тог конач. То је готово немогуће, баш као и расправа с неким ко тврдоглаво остаје при свом мишљењу, ко иде до краја, не попушта и инсистира на ситницама. За такву особу ћемо рећи управо да *тера мак на конач*. Сетићемо се величине зрна мака и при употреби фразеологизма *постати мањи од маковог зрна* који има значење ‘умирити се, учинити се неприметним, бити повучен, бити преплашен’.

2.3.6. Глогиња је веома бодљикава биљка и, мада је њен плод вишеструко користан, фразеологизам *млатити глогиње* везао је за себе значење ‘радити некористан посао’. Ако радимо неки некористан посао, јасно је да на крају од њега нећемо добити ништа. То можемо рећи и другачије: *добити шипак*. Овај фразеологизам, који изједначава шипак и ништа, може да нас зачуди ако знамо да је сам плод шипка пун коштица. На то се јасно указује фразеологизмом *бити пун као шипак* – он указује на нешто препуно, крцато, набијено. Мада звучи исто, два шипка у ова два наведена фразеологизма нису иста. Овај препуни шипак заиста јесте плод биљке из породице ружа, док је шипак из фразеологизма са значењем ‘ништа’ у ствари један гест. Он настаје показивањем палца између кажипрста и средњег прста. Облик који рука тада поприма

донекле подсећа на облик плода шипка. Када је поступак показивања палца између кажипрста и средњег прста добио назив *показати шипак*, не зна се, али је свима добро познато да се овим гестом неке ругамо. У *Речнику симбола* наводи се следеће: „Шипак као симболички потез требало би да одвраћа урокљиве погледе и да штити од злих сила. Палац протурен између кажипрста и средњег прста у стиснутој песници може се тумачити и као непристојан гест и симбол сексуалног чина. Веровање у овакву одбрану од нечистих сила можда је у вези са мишљењем да су демони као духовна бића бесполни, те да презају од свих врста сексуалних алузија” (Бидерман 2004: 388). Било како било, ако за некога кажу да је *пун као шипак*, вероватно је богат и имућан. Свака друга језичка употреба *шипка* носиће негативну конотацију.

2.3.7. Ако желимо да опишемо особу која се не разуме ни у шта, употребићемо фразеологизам *разумети се у шта као коза у першун*. И мада то није тема овог рада, ваља приметити да коза у народу не важи за паметну животињу вредну поверења. Баш напротив.

2.3.8. Када говоримо о јестивом биљу, нарочито оном зачинском, мирођија је незаобилазна. Дobar је додаток супама и чорбама, сосовима и јелима од меса. Нажалост, ту честу употребу мирођије језик је перципирао на другачији начин. *Бити у чему мирођија* или *бити мирођија у свакој чорби* значи ‘мешати се у нешто’ или чак ‘мешати се у све’.

3. Резултати анализе

3.1. Називи одређеног воћа, поврћа или другог јестивог биља нису једнако заступљени у наведеним фразеологизмима – неки се јављају у више од десет различитих примера, док за неке постоји само једна потврда.

У фразеологизмима српског језика јавља се једанаест назива за воће (укључујући и саму реч *воће*). Међу њима је најфреквентнија *јабука*, што и не чуди с обзиром на то да се може сматрати прототипичним воћем

(Драгићевић 2007: 79). Она се јавља у четрнаест примера. На другом месту по учесталости појављивања налази се лексема *крушка* – среће се у седам различитих фразеологизама. *Орах* је забележен у пет примера, а *грожђе* у четири. *Лимун* и *шљива* су забележени у три фразеологизма, *јагода* и *смоква* у по два, а *дуд*, *трешња* и њихов хипероним – *воће* забележени су само у по једном примеру, али њихов допринос језику није занемарљив. Укупно гледано, у раду је дат преглед четрдесетак фразеологизама који у свом саставу имају назив неког воћа.

У четрдесетак фразеологизама јавља се укупно петнаест различитих назива за поврће. Од тога је највише с лексемом *тиква* – има их девет, затим следи *лук* са шест примера. Лексема *кунус* заступљена је у пет фразеологизама, *краставац* и *пасуљ* у по три, *паприка*, *репа* и *рен* у по два фразеологизма. Забележен је само по један пример с лексемама *бостан*, *бундева*, *грашак*, *диња*, *кромпир*, *лубеница*, *ротква* и *сочиво*.

Житарице и остало јестиво биље сврстани су у једну категорију, с обзиром на то да ниједна група није сувише богата примерима. Укупно их има седамнаест. Једини назив за житарицу, забележен у четири фразеологизма, јесте *жито* или *пшеница*. Ексерпирано је седам примера с речју *боб*, четири с речју *мак*, три с речју *пасуљ* и два с лексемама *шипак* и *мирођија*. На самом крају поменућемо *глогињу* и *першун*, који су у фразеологији српског језика заступљени са по једним примером.

3.2. Према значењу, фразеологизме приказане у овом раду можемо начелно поделити на неколико група:

(а) фразеологизми који карактеризују физички, естетски изглед човека и његово телесно стање: *бити (црвен) као јабука*, *здрав (једар) као јабука*, *као црвена (румена, златна) јабука*, *као да си јабуку располовио*, *као исцеђен лимун*, *жут као лимун*, *не би неко некоме ни орах из руку (узео)*, *црвен као паприка*, *накићен (ударен) шљивовом граном*, *црвен као мак*, *поцрвенети као мак*, *пун као шипак (коштица)*;

(б) фразеологизми који описују карактерне, интелектуалне и друге особине човека, као и његова емотивна стања и стања свести: *(ићи) као була у јагоде, (ићи) као грлом у јагоде, није неко с крушке пао, као да је пао с крушке, разумети се у шта као коза у першун, ротквин син, надувена (надувана) тиква, шта зна свиња шта је диња, покондирена тиква, празна тиква, бити (постати) мањи од макова (маковог) зрна, терати мак на конач, бити у свакој чорби мирођија, знати шта је поп а шта боб, казати/рећи бобу боб (а попу поп), тврд орах, ни лук јео ни лук мирисао, чекати (хтети) лимун, љут као паприка;*

(в) фразеологизми који указују на материјално стање човека и на његово порекло: *одрасти на пасуљу, го као репа, репа без корена;*

(г) фразеологизми изразито негативне конотације који указују на сукоб, нетрпељивост, непоштовање међу људима односно на везу с лошим исходом: *обесити (окачити и сл.) кога, шта на (о) дуд, бацити јабуку, дати јабуку за јабуку, одговарати као с крушке, сабити кога у орахову љуску, показати коме смокву, враћати/вратити шљиве за брашно, продавати неке киселе краставце, бити (млатити, тући) кога као вола у купусу, отпремити (отправити) кога у суво грозђе, бити с неким као лук и очи, лук ти у очи, туцати/тући неке лук на глави, тук на лук, ударио (наишао) тук на лук, натрти коме рена под нос, волети кога као очи рена, сабити кога у тикву, показати коме шипак, добити шипак, бостанџији краставце продавати, пуче тиква;*

(д) фразеологизми којима се описују радње, најчешће негативне или с негативним исходом: *(увалити) неке врућ (врео) кромпир у руке, сејати (садити) с врагом тикве, садити с ким тикве, дати јарцу да чува купус, дати кози да чува купус, дувати у једну (исту) тикву с ким, радити шта испод жита, ишчупати (почупати) с кукољем жито (пшеницу), трпати све у једну тикву, млатити глогиње, није добро (заједно) с ким трешње јести (зобати), загрести у тврд орах;*

(ђ) фразеологизми са значењем 'лоше проћи, страдати, наћи

се у незгодној, опасној ситуацији’ и сл.: *обрати (зелен) бостан, наћи се у небраном (необраном) грозжју, загристи (у) киселу јабуку, обрати лубенице;*

(е) фразеологизми који указују на повољну ситуацију или околности: *пала је коме (златна, злаћана) јабука у крило, примити (узети) јабуку, и купус спасти и козе, одвајати (одвојити, делити, оделити) кукољ од жита (пшенице, доброг зрна);*

(ж) фразеологизми за квалификацију својстава или вредности предмета, појава и сл.: *кора без ораха, дати (давати, продавати) за боб и грашак, кисели краставци, лук и вода, не ваљати (не вредети) ни пишљива (пишива, пушљива, шупља) / ни пола боба, од тог жита нема брашна, забрањено воће, забрањена јабука, јабука раздора, смоквин лист, подгрејани купус, просто као пасуљ, продати шта за чинију сочива, (ићи) као преко бундева, ићи (пристајати) као пасуљ на Божић;*

(з) фразеологизми који указују на то да се нешто неће остварити или да се нешто узалуд ради: *кад на врби грозжје роди, када јавор јабукама роди, чекаати крушке на врби, (бацати) боб о зид / о стену / у стену;*

(и) фразеологизми којима се означава мноштво, велики број нечега: *као гњилих крушака, падати као гњиле крушке, имати (и сл.) чега као малог боба.*

3.3. Неки од анализираних фразеологизама ступају у односе потпуне или делимичне синонимије, док се у неким случајевима говори о њиховој варијантности. На пример, изрази *забрањено воће* и *забрањена јабука* упућују на оно што се жели, а не сме се дирати или уживати. Фразеологизми *као грлом у јагоде* и *као була у јагоде* значе ‘неспремно, неприпремљено’. Када желимо да укажемо на то да се нешто никада неће остварити, користимо се изразима *када јавор јабукама роди* и *кад на врби роди грозжје*. Ситуацију у којој се неко некоме реваншира, тј. враћа му истом мером описаћемо изразима: *дати јабуку за јабуку* и *враћати*

шљиве за брашно. Глупост, којештарију, нешто безначајно, безвредно и бесмислено можемо описати користећи израз *лук и вода* односно *кисели краставици*.

Варијантама једног фразеологизма могу се сматрати следећи примери: *дати јарцу да чува купус* и *дати кози да чува купус* односно *поцрвенети као паприка* и *поцрвенети као мак* (*црвен као паприка* и *црвен као мак*).

4. Закључак

Анализом је обухваћено сто седам фразеологизама који у свом саставу имају називе јестивог биља у које спадају воће, поврће, зачинске биљке и житарице. У анализираним фразеологизмима јављају се следеће лексеме: *воће, грожђе, дуд, јабука, јагода, крушка, лимун, орах, смоква, трешња, шљива, бостан, бундева, грашак, диња, краставац, кромпир, купус, лубеница, лук, паприка, рен, репа, ротква, тиква, глогина, жито, мак, мирођија, боб, пасуљ, сочиво, першун, шипак*.

Утврђено је да је број фразеологизама с називима воћа и поврћа приближно једнак, али да је број различитих назива поврћа нешто већи. Њихова значења, углавном с негативном конотацијом, тичу се претежно човека, његовог изгледа, карактерних, интелектуалних и других особина, његовог односа према окружењу, ситуација у којима се налази; ређе су то описи својстава неких предмета, појава и слично. Значења су се углавном развијала на основу човековог искуства с биљкама, на основу њихових карактеристика које је запажао: изгледа, укуса, мириса, приноса и распрострањености биљке (нпр.: *бити* с неким *као лук и очи*). Међутим, анализа показује да су нека значења проистекла и из различитог човековог односа према тим биљкама, заснованог на веровањима, обичајима, традицији и сл. (нпр. *када јавор јабукама роди, као да је пао с крушке* итд.).

ЛИТЕРАТУРА

- Бидерман, Ханс (2004). *Речник симбола*. Београд: Плато.
- Бихаљи-Мерин, Ото и др. (1978). *Мала енциклопедија Просвета; општа енциклопедија*. Београд: Просвета.
- Драгићевић, Рајна (2007). *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике.
- Кашић, Јован и др. (1983). *Фразеолошки речник српскохрватског језика, српскохрватско-мађарски*. Нови Сад: Филозофски факултет и Завод за издавање уџбеника.
- Клајн, Иван и Милан Шипка (2008). *Велики речник страних речи и израза*. Нови Сад: Прометеј.
- Лампић, Марко (1999). *Мали речник традиционалних симбола*. Београд: Либрето.
- Мршевић Радовић, Драгана (2008). *Фразеологија и национална култура*. Београд: Чикоја штампа.
- Мршевић Радовић, Драгана (1987). *Фразеолошке глаголско-именичке синтагме у савременом српскохрватском језику*. Београд: Филолошки факултет Београдског универзитета.
- РСЈ: *Речник српскога језика*. Нови Сад: Матица српска. 2007.
- Чајкановић, Веселин (1994). *Речник српских народних веровања о биљкама*. Београд: СКЗ – БИГЗ – Просвета – Партенон.
- Шипка, Милан (2009). *Зашто се каже*. Нови Сад: Прометеј.
- *
- Matešić, Josip (1982). *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb: IRO Školska knjiga.

Gordana Vrebalov

PHRASEOLOGISMS WITH THE NAMES OF EDIBLE PLANTS

Summary

The subject of this work are phraseologisms in Serbian language that contain the name of a certain edible plant. Hypernym *edible plants* includes fruits, vegetables, cereals, spices and other plants that human uses in his nutrition. A hundred and seven phraseologisms are included. Lexical structure and semantics of phraseologies were primarily observed. It was determined that the examples on which the work is done, were negatively colored more often than positively, and it is not surprising. Meanings of phraseologisms themselves were more often incurred and developed as a product of human experience. Meanings of analyzed phraseologisms were attached to common occurrences in society and everyday situations in which one can find himself, and to a human as individual – to his physical appearance and character.

Keywords: phraseology, the names of edible plants, fruits, vegetables.

Гордана Вребалов, мастер
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Др Зорана Ћинђића 2
Нови Сад
Србија
Имејл: gordanavrebalov@yahoo.com